

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Středisko ibero-amerických studií
Historické vědy – iberoamerikanistika

Teze disertační práce

Brazilská zahraniční politika v druhé polovině 20. století
(Brazilian Foreign Policy in the second half of 20th Century)

Vedoucí práce: PhDr. Simona Binková, Csc.

2016

Matyáš Pelant

1. ABSTRAKT A CIZOJAZYČNÉ RESUMÉ
2. ÚVOD
3. STRUKTURA DISERTAČNÍ PRÁCE
4. PRAMENY A METODA ZPRACOVÁNÍ DISERTAČNÍ PRÁCE
5. ZÁVĚR

PŘÍLOHA: seznam hlavních pramenů a literatury použité v disertační práci

Abstrakt

Disertační práce se věnuje analýze brazilské zahraniční politiky ve druhé polovině dvacátého století. Jádrem práce tvoří případová studie ke vztahům Československa a Brazílie v období studené války. Ta vychází z dosud nepublikovaných materiálů z českých archivů. Případové studii předchází dvě části: první se zabývá tradicí a formováním brazilské zahraniční politiky. Tato kapitola sleduje především vymezení území Brazílie, posílení vztahů se Spojenými státy nebo pozice Brazílie v mezinárodní politice. Další část pak pro účely případové studie a s cílem uvést československo-brazilských vztahů do širšího kontextu popisuje v hlavních bodech vývoj brazilské zahraniční politiky v druhé polovině dvacátého století. Kapitola se zaměřuje na vztahy s východním blokem, Spojenými státy a západní Evropou. Činí tak v celkem v šesti obdobích. Stejně časové dělení pak kopíruje vlastní případová studie. Ta je ještě doplněna o kapitolu k tradici československo-brazilských vztahů před rokem 1945 a o základní popis činnosti československé rozvědky v Brazílii. Případová studie se primárně zabývá politickými a obchodními vztahy.

Případová studie ukazuje, že zásadní pro zachování brazilsko-československých vztahů v daném období byl obchod. Obě země nejen, že stály v opačných táborech světové války, ale Československo během velké části vojenského autoritativního režimu aktivně podporovalo opozici. Obchodní vztahy byly ale oboustranně výhodné: pro Brazílii bylo Československo nejenom odbytištěm zboží ale také zdrojem technologií nutných pro industrializaci. Na základě výsledků případové studie pak formulujeme závěry popisující základní rysy brazilské zahraniční politiky v druhé polovině 20. století: pragmatismus, ekonomický rozvoj jako jednotící prvek zahraničních politik v tomto období, význam vztahu se Spojenými státy pro brazilskou zahraniční politiku. Detailnější studium brazilsko-československé relace posloužilo také pro srovnání zahraničně-politických cílů jednotlivých období s jejich realizací v diplomatické praxi.

Klíčová slova: Latinská Amerika, Brazílie, Československo, mezinárodní vztahy, studená válka, zahraniční obchod

Abstract

This thesis analyzes Brazilian Foreign Policy in the second half of twentieth century. The case study on relations between Czechoslovakia and Brazil during the Cold War is the core of the dissertation. The study is based on unpublished materials from Czech archives. The case study is preceded by two sections: first one deals with tradition and development of Brazilian foreign policy, describes the forming of Brazil-US special relationship and the positions of Brazil in the international politics. Second chapter defines key milestones of the Brazilian Foreign Policy in the second half of 20th century for the purposes of the case study and for better understanding of the context. It focuses on relationship with Eastern Bloc, United States and Western Europe. The chapter is divided into six periods. Same periodization is then used for the case study. A chapter on the tradition of relations between Czechoslovakia and Brazil before 1945 and a chapter on the Czechoslovak intelligence service activities in Brazil are added to the case study. The case study primarily deals with political and trade relations.

The case study shows us that the trade was crucial for upholding the relations. Both countries not only stood against each other in the Cold War setting, but Czechoslovakia actively supported the opposition during the most of military authoritarian regime in Brazil. Trade relationship was mutually beneficial for both parties: Czechoslovakia was not only an export destination for Brazil, but also source of important technologies that Brazil needed for its industrialization. Based on the results of the case study we formulate characteristic features of Brazilian Foreign Policy for the second half of 20th century: pragmatism, economic development as a unifying factor for different foreign policy approaches in the given periods, importance of relations with the United State for Brazilian Foreign Policy. More detailed analysis of Brazil-Czechoslovakia relations also served us to compare main goals of foreign policy in given periods with their application in reality of diplomatic praxis.

Key words: Latin America, Brazil, Czechoslovakia, International Relations, Cold War, Foreign Trade

ÚVOD

Brazílie je země kontinentálních rozměrů: pátá nejlidnatější země světa, sedmá největší ekonomika, největší producent kávy, hovězího, cukrové třtiny, udržuje si druhé místo v produkci sóji nebo v počtu vodních elektráren, páté místo v zásobách uranu nebo železa, produkci bavlny nebo v celkovém zemědělském vývozu. Pohybuje se okolo sedmého místa v produkci automobilů, desátého ve výrobě cementu, je třetím největším výrobcem dopravních letadel. Je energeticky prakticky soběstačná.¹

Položme si řečnickou otázku, zda Brazílie hraje v mezinárodních vztazích roli, která by odpovídala výše naznačené charakteristice. Mnoho z brazilských politiků bylo přesvědčeno, že nikoliv a že to budou právě oni, kteří Brazílii zajistí „místo odpovídající její velikosti a osudu“ a největší latinskoamerickou zemi dostanou mezi nejvýznamnější světové hráče. Příčin, proč Brazílie nezískala například stálé místo v Radě bezpečnosti (RB) OSN nebo neprosadila reformy mezinárodních finančních institucí, je samozřejmě celá řada, a to vnějších i vnitřních.

Tato disertační práce si klade za cíl přispět k jejich pojmenování a pochopení prostřednictvím analýzy brazilské zahraniční politiky ve druhé polovině dvacátého století. Je faktografická a nevytváří nové teoretické modely. Jejím cílem je na příkladu československo-brazilské relace ve druhé polovině 20. století empiricky ukázat charakteristické rysy brazilské zahraniční politiky.

Pohled na Brazílii a její zahraniční politiku přes vztahy s tehdejšími zeměmi východního bloku chybí kromě dobových článků v brazilské literatuře (viz níže brazilské prameny). Nejobsáhlejší prací, která se zabývá vztahem Československa a Brazílie, je kapitola grantu Minsiterstva zahraničních věcí ČR (MZV), kterou zpracovával autor této disertace a ze které vychází také tato dizertační práce.² Disertace ale uvádí výsledky tohoto výzkumu do širšího kontextu brazilské zahraniční politiky. V českém prostředí k tématu brazilské zahraniční politiky neexistuje mnoho prací, kromě několika diplomových.

STRUKTURA DISERTAČNÍ PRÁCE

Případové studii Československo-Brazílie předchází část věnována východiskům a tradici brazilské zahraniční politiky (**kapitola 2**). Další část (**kapitola 3**) nabízí chronologicky charakteristiku hlavních období brazilské zahraniční politiky ve druhé polovině 20. století.

¹ Tyto údaje pocházejí ve své většině z publikace *Estatísticas/ Statistics*, FUNAG, Brasília, 2008.

² Grant MZV *Československo a Latinská Amerika v letech 1945-1989* (Josef Opatrný, Lucia Malátová, Michal Zourek, Matyáš Pelant).

Toto období člení do šesti základních bloků (1945-1955, 1955-1961, 1961-1964, 1964-1967, 1967-1974, 1974-1989), *více k logice členění kapitola 3. Kapitola 4* pak tvoří vlastní jádro práce. Je členěna do osmi podkapitol: tradice vztahů Československo-Brazílie před rokem 1989, působení československé rozvědky v Brazílii během studené války a pak dále dle vývoje vzájemné relace a hlavních zlomů v brazilské zahraniční politice: 1945-1955, 1955-1961, 1961-1964, 1964-1967, 1967-1974, 1974-1989. **Kapitola 5** shrnuje hlavní poznatky. Výzkum je pak ukončen v roce 1989, po tomto datu nejsou k tématu v tuto chvíli přístupné archivní materiály.

PRAMENY A METODA ZPRACOVÁNÍ DISERTAČNÍ PRÁCE

Hlavním **pramenem** pro zpracování případové studie byly především archivní materiály. Jednalo se v zásadě o neprobádané materiály. Zásadním zdrojem informací je Archiv MZV. Pro pochopení motivací jednotlivých kroků jsou ale klíčové fondy Ústředního výboru KSČ (mezinárodní oddělení ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ) a Archivu bezpečnostních složek ABS (Fondy I. Správy Sboru národní bezpečnosti). Pro studium hospodářských vztahů jsme vycházeli z dosud archivně nezpracovaných materiálů Ministerstva zahraničního obchodu (MZO), které byly poskytnuty správcem příslušného fondu v Národním archivu. Jako doplňkový pramen sloužil také fond Ministerstva zahraničního obchodu právní a mezinárodní smlouvy, který je dosud k dispozici v archivu Ministerstva průmyslu a obchodu ČR (MPO). K dispozici bohužel nejsou archívy tehdejších podniků zahraničního obchodu (PZO). Kapitoly 2 a 3 vycházejí především z brazilské literatury k tématu, ze sbírky dokumentů brazilské zahraniční politiky (GARCIA) a v poslední řadě z časopisu *Revista Brasileira da Política Internacional* (RBPI) a oficiálního zdroje brazilského MZV *Resenha Brasileira da Política Exterior* (RBPE). Důležitým zdrojem byla také díla vydána nadací FUNAG, vědeckou institucí brazilského MZV. Práce je také doplněna pracemi významných amerických brazilianistů Wayne Selchera nebo Franka McCanna, Alfreda Stepana, Daniela Zirkerera či Alberta Fishlowa. Okrajově pracuje také s archívy CIA.

Z využitých brazilských autorů upozorneme zejména na následující jména: Luíz Amado Cervo, Clodoaldo Bueno (autoři zatím jediné monografie k historii brazilské zahraniční politiky od roku 1822 do současnosti), Moniz Bandeira, Flávio Sombra Saraiva, Hélio Jaguaribe, Carlos Lessa. V historiografii brazilské zahraniční politiky nejsou kromě několika dobových článků v RBPI a informací v RBPE monografie, které by se věnovaly vztahům Brazílie a zemí tehdejšího východního bloku. Z výše uvedených autorů se Moniz

Bandeira věnoval vztahům se Spojenými státy, Flávio Sombra Saraiva Africe, Caros Lessa pak více vztahům s Evropou. Hlavní linii výzkumu Wayne Selchera bylo postavení Brazílie hlavně mezi zeměmi tzv. Třetího světa.

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo na příkladu československo-brazilské relace ve druhé polovině 20. století ukázat charakteristické rysy brazilské zahraniční politiky.

Nejprve jsme ve druhé kapitole uvedli základní fakta, která měla vliv na formování brazilské zahraniční politiky, a to od získání nezávislosti v roce 1822 do roku 1945. Zvláštní důraz jsme kladli na vymezení hranic, vstup Brazílie na mezinárodní scénu, strategická partnerství pro dosažení těchto cílů a vznik zahraniční služby. Na tomto základě jsme pak definovali východiska pro studium brazilské zahraniční politiky ve druhé polovině dvacátého století: **1)** Brazílie dosáhla stabilního postavení v regionu a kromě soupeření („studené války“) s Argentinou ji nehrozily výraznější spory; **2)** vznikly silné instituce pro tvorbu zahraniční politiky (zejména Itamaraty); **3)** tzv. nepsaná aliance se Spojenými státy od počátku 20. století byla pro brazilskou zahraniční politiku zásadní z ekonomického hlediska i z pohledu prosazování Brazílie v regionu; **4)** vztah zahraniční politiky s domácí politikou byl volnější. Brazilská diplomacie zachovávala své pozice navzdory změnám ve vnitřní politice; **5)** Brazílie měla zájem o větší roli v multilaterálních institucích, ale její zapojení do systému nepřineslo výraznější výsledky.

Druhou polovinu dvacátého století jsme pak rozdělili na šest období. Nyní formulujeme hlavní závěry třetí kapitoly a případové studie:

1 – 1945-1955: Brazílie se aktivně zapojila do systému OSN, vypověděla diplomatické styky se Sovětským svazem (1947), ale udržovala nadále vztahy s Československem i Polskem. Brazilská vláda předpokládala, že v návaznosti na svou aktivní účast ve druhé světové válce na straně Spojenců získá od Spojených států rozvojový program podobný Marshallovu plánu. V roce 1950 vznikla brazilsko-americká smíšená komise, která měla přivést investice do strategicky významných sektorů jako energetika nebo dopravní infrastruktura. Tato komise ale nepřinesla ucelenější rozvojový program typu Marshallova plánu, který Brazílie očekávala. V roce 1953 pak byla její činnost přerušena a Vargasovo třetí prezidentské období (1951-1954) posílilo nacionalismus a roli státu v ekonomice: založení státních firem Petrobras a Eletrobrás nebo zavedení zákonů omezujících odliv kapitálu ze země.

V období od konce války přibližně do začátku padesátých let nebylo postavení Československa a dalších ZST jednoduché. Brazílie v zásadě žila v očekávání 3. světové

války a tomu také odpovídalo „budování zákopů“. Nedošlo ale k vypovězení vztahů, ani k jejich výraznému omezení nad rámec technických potíží (problémy s udělováním víz, zdržování diplomatické pošty). A to na straně Československa rozhodně nechyběly záminky: pravidelná spolupráce KSČ a KSB, pobyt Jorge Amada v Československu a cesty brazilských komunistů přes Prahu do Moskvy. Československá rozvědka si v Brazílii budovala svou agenturní síť.

Pro Getúlia Vargase byla spolupráce se socialistickými zeměmi výhodná nikoliv co do objemu obchodu ale jako ventil v případě odbytových potíží na tradičních trzích. Existovala jistá angažovanost i některých brazilských politických elit (Assis Chateaubriand) proti Československu, probíhaly debaty v Kongresu o nebezpečnosti vztahů se socialistickými zeměmi. Závěrem ale bylo zachovat styky a to, podle československých diplomatů, pro zájem brazilských hospodářských kruhů na jejich uchování. Dochází k navýšení obchodní výměny, ale politické a oficiální kulturní vztahy prakticky neexistovaly.

2 – 1955-1961: heslo Juscelina Kubitscheka pokrok padesáti let za pět se odrazilo i v jeho zahraniční politice. Někteří poukazují na to, že zde byl zakotven princip přímé vazby zahraniční politiky a ekonomického rozvoje. Priority nebyly nové: hledání nových trhů nebo lákání investic. Kubitschek přišel s myšlenkou tzv. Panamerické operace (OPA), která měla pod vedením Spojených států přispět k rozvoji regionu. Jedním z konkrétních výsledků této iniciativy bylo založení Meziamerické rozvojové banky (BID). Rostl význam především SRN jako důležitého obchodního partnera a investora v Brazílii. Kubitschekova vláda ale také posilovala vztahy se Sovětským svazem (vyjednání obchodní a platební dohody v roce 1960). V otázce Kuby byla Brazílie opatrnější a podporovala rezoluce proti komunismu i rezoluce odsuzující vměšování se do kubánských záležitostí.

Na příkladu Československa lze ukázat, že chladný a odměřený přístup Itamaraty nezmizel. Bilaterální relace se ale zlepšovala. Spíše než prezident Kubitschek, od kterého očekávalo Československo mnohé díky jeho českému původu, zde byl aktivním hybatelem viceprezident Goulart. V roce 1956 proběhla návštěva brazilské parlamentní delegace v Československu, byla podepsána nová obchodní smlouva, došlo k znovuotevření generálního konzulátu v São Paulu, v roce 1960 proběhla návštěva viceprezidenta Goularta v Praze a vzájemná zastoupení byla povýšena na velvyslanectví. Zcela jednoznačně přetrvával důraz na hospodářskou spolupráci. Goulartův cíl v Praze byl jasný: učinit z Československa prostředníka pro další sbližování s Moskvou. Další příznačnou věcí bylo, že Goulart v separátních rozhovorech s československými politiky tyto své cíle na své výslovné přání probíral bez zástupců, jeho slovy „reakční instituce“ Itamaraty.

Zároveň československá rozvědka úspěšně budovala v Brazílii svou základnu a přirozeně pracovala do velké míry pro Sověty. Jedním z významných odhalení byly informace o spolupráci významného brazilského diplomata Vasca Leitaa da Cunhy s americkou CIA.

3 – 1961 - 1964: politicky nestabilní období prezidentů Quadrose a Goularta (ve funkci se vystřídal šest ministrů zahraničí) přineslo doktrínu tzv. *nezávislé zahraniční politiky*. Byly obnoveny diplomatické styky se Sovětským svazem, navázány s Rumunskem Bulharskem a Maďarskem, Brazílie podporovala Kubu v OAS a probíhalo sbližování s Čínou. Do devíti zemí východní Evropy zaměřila v roce 1961 tzv. Dantasova obchodní mise.

Sbližování se ZST nebylo dle prohlášení brazilských diplomatů motivováno ideologicky, ale bylo součástí národního projektu rozvoje. Spojené státy přitom zůstávaly důležitým partnerem, zejména z pohledu ekonomického. Prezident Goulart ve Washingtonu hledal řešení pro finanční problémy Brazílie.

Na příkladu Československa jsme viděli, že dopad této obchodní mise byl spíše symbolický. Existoval jistý rozpor mezi diskurzem zahraniční politiky a postoji prezidentů (Quadros, Goulart) na jedné straně a váhání části Itamaraty a bezpečnostních složek ohledně většího přiblížení se k ZST na straně druhé. Otevírala se spolupráce ve vědecko-technické a kulturní spolupráci (dohody 1961 a 1962). V roce 1963 bylo po Rio de Janeiru a São Paulu otevřeno třetí čs. zastoupení, konzulát v Recife.

Hlavní témata PEI jako je sebeurčení, princip neintervence, obchod se všemi, byly vlastně standardním a tradičním přístupem brazilské diplomacie minimálně od prezidenta Vargase. Byl to spíše styl prezidentů Quadrosa a Goularta, který učinil v očích některých *nezávislou zahraniční politikou* radikálnější, než ve skutečnosti byla. Karibská krize nebo jednání OAS v Punta del Este o Kubě měly být hlavními úspěchy PEI v konfliktech studené války. Brazílie neuspěla v Punta del Este a řešení Karibské krize ukázalo, že USA a Sovětský svaz jsou schopni řešit své problémy napřímo a nepotřebují prostředníky. Výrazným dědictvím tohoto období je významné rozšíření diplomatických styků Brazílie se zeměmi tzv. třetího světa a východního bloku.

4 – 1964-1967 – prezident Humberto Castelo Branco a jeho ministr zahraničí Vasco Leitão da Cunha přicházejí s tzv. opravou směru a s prakticky automatickým navázáním na zahraniční politiku Spojených států. Brazilské tajné služby a Národní rada bezpečnosti (CSN) čím dál tím více zasahovaly do zahraniční politiky a sílily pokusy zcela podřídit Itamaraty bezpečnostním složkám. Prakticky automatické navázání na Spojené státy přineslo snazší financování některých projektů. Prezident ve svém projevu z července 1964 k mladým nastupujícím diplomatům pak používá stejný diskurs jako za předchozí administrativy:

zahraniční politika jako nástroj pro dosažení plného rozvoje ekonomického i sociálního.

Pomineme-li přerušení diplomatických styků s Kubou (Československo zastupovalo zájmy Kuby v Brazílii až do roku 1986), docházíme na příkladu československo-brazílské relace k závěru, že nepřišla zásadnější změna.

Už v květnu 1964 se vrací čs. diplomat Ježek z Brazílie s tím, že Brazilci ocenili trpělivost Československa v revolučních dnech. Na podzim 1965 se sešla československo-brazílská smíšená komise pro hospodářskou spolupráci a dařilo se zvyšovat vzájemný obchod. Československo dokonce získávalo zakázky na (velmi strategické) elektrárny jako byla Cachoeira Dourada nebo Bariri. Ve výstavbě byla elektrárna v Ibitonga nebo v Porto Alegre. Československá rozvědka mezitím jako svůj cíl jednoznačně formuluje svržení brazilské vlády.

5- 1967-1974 - Administrativy prezidentů Couta e Silvy a Médiciho se ve své *diplomacii prosperity* opět jednoznačně přihlásily k provázanosti zahraniční politiky a ekonomického rozvoje bez rozlišování režimu obchodních partnerů. Ropná krize v sedmdesátých letech ukázala zranitelnost brazilského ekonomického modelu. Proto se Brazílie snažila hledat alternativní zdroje energie a intenzivněji také nové trhy pro své exporty. Tím jak také rostla brazilská průmyslová výroba, stávala se v některých situacích Brazílie častěji konkurentem Spojených států. V politických otázkách ale Brazílie nic nezměnila na své strategii zadržování komunismu a i v regionu v naprosté většině následovala pozice Spojených států.

V této době byl ale československý ZÚ považován za jeden z nejnebezpečnějších v Brazílii. V roce 1967 byla odhalena guerila v Caparaó a při jejím vyšetřování se objevily vazby na Československo. Přesto, že nakonec nepřinesla diplomatickou odvetu, byla brazilskými úřady událost neustále připomínána. Aktivity Československa proti brazilskému vojenskému režimu navíc neustávaly a Brazilci měli poměrně přesné informace o účasti exponentů opozice v operaci Manuel. Itamaraty volilo salámovou metodu pro omezování působení Československa v Brazílii (zamítnutí otevření poboček ČSOB a ČSA, odmítnutí oslav 50. výročí navázání diplomatických styků). Situace se sklidnila až v roce 1971 po uzavření rezidentury československé rozvědky v Brazílii a přestěhování velvyslanectví do hlavního města Brasília. Brazílie navíc obnovuje činnost speciálního orgánu COLESTE pro styky se ZST (založeno během PEI) a další smíšená komise se po šesti letech sešla v Praze.

6- 1974-1989 – v tomto období Brazílie vystupuje v zahraniční politice značně nezávisle na Spojených státech: uznání Angoly a Mozambiku nebo souhlas s deklarací v OSN odsuzující sionismus. Ukázalo se, že změny jsou zásadnější a trvalejšího charakteru a byly

vedeny snahou zmenšovat závislost na USA, s jistou emancipací Brazílie (vojenský průmysl, dohoda o jaderné spolupráci se SRN). Brazílie se také snaží v návaznosti na válku o Malvíny koordinovat bezpečnostní politiku v jižním Atlantiku (ZOPACAS). Dochází k navázání spolupráce s Argentinou. Tento proces vedl k založení Mercosuru (1991).

Na čs. straně se přestává hovořit o jakékoliv diskriminaci. Došlo k obnovení pravidelných zasedání smíšených komisí (1975, 1976, 1979, 1981). Podíl východního bloku na obchodu Brazílie stoupl v roce 1976 na 10,5% (ČSSR na 5. místě). Saldo bylo značně aktivní ve prospěch Brazílie (Československo dováželo železnou rudu a krmiva). V roce 1983 československá rozvědka navrhuje obnovit rezidenturu v Brazílii, vidí Brazílii spíše jako možného spojence proti USA. V roce 1984 navštíví Brazílii ministr zahraničních věcí Chňoupek. Mezi lety 1985-1989 pak Brazílii navštívili čtyři ekonomičtí ministři a otevřela se dříve odkládaná témata – vědeckotechnická, vědecká a kulturní spolupráce. V roce 1987 Brazílii navštívil předseda vlády ČSSR Štrougal a v dohodě o hospodářské spolupráci dospěly obě strany k závazku dosáhnout do roku 2000 obchodní výměny 1 mld USD.

Na **příkladu československo-brazilské relace** jsme tedy viděli, že těžištěm vztahů byla ekonomická spolupráce. Československu nabízel brazilský trh uplatnění pro jeho strojírenské výrobky a byl zároveň důležitým zdrojem strategických surovin (zejména železná ruda, káva a další potravinářské komodity).

Druhou linií pak tvořila vlastní československá zahraniční politika a její příslušnost k východnímu bloku. Zde lze cítit jistou rozpolcenost. Na jedné straně mělo Československo po celou dobu zájem zachovat silnou bilaterální relaci a snažilo se posilovat a udržet své zastoupení v této největší latinskoamerické zemi, což se mu také v rámci možností dařilo. Fungující a stabilní diplomatické vztahy byly *conditio sine qua non* pro obchod.

Na straně druhé Československo muselo naplňovat cíle moskevské politiky v Latinské Americe, resp. Brazílii, a tím se vydávalo na tenký led. Tyto cíle samozřejmě Brazílie nesdílela, a to v zásadě ani v období *nezávislé zahraniční politiky*, kdy byl sice diskurz k východnímu bloku příznivější, ale praxe byla nadále opatrná.

Úzké styky KSČ s brazilskými komunisty a funkce Československa jako jejich jasné spojky s Moskvou, činnost mezinárodních organizací se sídlem v Praze, rozvědná činnost nebo vyloženě „nepřátelské aktivity“ vůči brazilské vládě během vojenského režimu jako politická i faktická podpora opozice v Brazílii, to vše vytvořilo relativně dosti třaskavý koktejl a je až s podivem, že nevybuchl a nedošlo k vážnějším diplomatickým roztržkám v podobě vypovězení diplomatů nebo až vzájemných vztahů.

Samozřejmě, že nelze čs. diplomacii v tomto směru upírat jistou obratnost

při manévrování mezi podporou obchodu a partyzánských skupin, ale domnívám se, že mič byl po celou dobu na brazilské straně hřiště. Zdá se, že relaci zachránily od vážnějších otřesů nejdříve předválečná tradice diplomatických i ekonomických vztahů, posléze výhodnost obchodních vztahů i pro Brazílii.

Pro brazilskou stranu představovalo Československo, resp. země socialistického tábora, alternativní trh pro její suroviny v případě odbytových potíží a spolupráce s Československem nabízela také zajímavé technologie pro rozvoj brazilského průmyslu, hlavně zařízení textilních a obuvnických továren, cementárny a dodávky elektráren (*viz příloha 2*).

O oboustranném zájmu o hospodářskou spolupráci svědčí fakt, že se dařilo aktualizovat smluvní rámec pro obchodní vztahy v relativně pravidelných intervalech: 1946, 1950, 1954, 1960, 1977, 1987. V jiných oblastech než v obchodě se Československu po většině tohoto období nedařilo výrazně prosadit (např. vědeckotechnická a kulturní spolupráce).

Na základě výše uvedeného tedy formulujeme následující teze, kterými popisujeme charakteristické rysy brazilské zahraniční politiky v námi sledovaném období:

1) v diplomatické praxi Brazílie není moc prostoru pro ideologii. Navzdory někdy vyhraněnějšímu diskurzu politiků, byl přístup brazilské diplomacie pragmatický a nebyl v zásadě překvapivý; **2)** ekonomický rozvoj se pak jeví jako stálá priorita brazilské zahraniční politiky. Podíváme-li se na výroky představitelů asi dvou nejrozdílnějších období (nezávislé zahraniční politiky a následujícího období) k cílům zahraniční politiky, jsou v zásadě totožné. Oba body zcela jednoznačně potvrzuje případová studie a vztahy k Československu, resp. východnímu bloku. Ani vyloženě nepřátelské činy nevedly brazilskou vládu k radikálnějšímu řešení. **3)** Vztahy se Spojenými státy byly vždy „základní osou“, okolo které se „točily“ priority zahraniční politiky Brazílie. Během druhé poloviny 20. století se Brazílie výrazněji emancipovala a již v průběhu studené války zaujímala autonomní postoje.

Ve vztazích Brazílie a USA se v průběhu 20. století objevovala také období relativně silného antiamerikanismu (vláda Getúlia Varagase, „nezávislá zahraniční politika 1961–1964“, Geiselův zodpovědný pragmatismus), prezident USA James Carter silně kritizoval porušování lidských práv v Brazílii. Tento vztah ale bude nutné vždy analyzovat nejenom z pohledu politického diskurzu v daném období, ale také z frekvence a kvality spolupráce v dalších oblastech (vojenská a bezpečnostní spolupráce, obchod a investice nebo projekty ve vědě, výzkumu či jaderné spolupráci). V brazilské historiografii zahraniční politiky lze vypozorovat jistou tendenci k dramatizaci rozkolů mezi Brazílií a Spojenými státy.

Detailnější pohled na československo-brazílskou relaci poskytuje zajímavé informace o skutečném dopadu některých zahraničně-politických doktrín: *PEI*, vztahy s dalšími zeměmi v době automatického navázání na politiku Spojených států, samostatnější postoje brazilské diplomacie v návaznosti na rozvoj brazilské ekonomiky, respektive jejich výrobních kapacit. Ačkoliv brazilská zahraniční politika ve své praxi nekopírovala příliš zvraty ve vývoji domácí politiky, na změny v ekonomické situaci reagovala téměř vždy.

PŘEHLED HLAVNÍCH PRAMENŮ

Primární prameny

Národní archiv (NA)

- f. Komunistická strana Československa, Ústřední výbor, f. 1261/2/4, Mezinárodní oddělení 1945-1962
- f. Komunistická strana Československa, Ústřední výbor – 02/1, ÚV KSČ 1945-1989 – předsednictvo 1962-1966
- f. Komunistická strana Československa, Ústřední výbor, f. 1261/044/II
- f. Komunistická strana Československa, Ústřední výbor – 02/1, ÚV KSČ 1945-1989– předsednictvo 1981-1986
- f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv, f. 506/0/45, 1952-1982
- f. Ministerstvo zahraničního obchodu - Brazílie (nezpracováno), ka 1 a 17

Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV)

- f. Porady kolegia 1953-1989
- f. Politické zprávy 1945- 1971
- f. Zprávy Zastupitelského úřadu, Rio de Janeiro
- f. Teritoriální odbor - Tajné, Brazílie 1955-1959
- f. Teritoriální odbor - Brazílie

Archiv bezpečnostních složek (ABS)

- f. I. správy – Sboru národní bezpečnosti, svazky. r. č.10014/300, 10014/303, 10014/301, 1015/310, 1016/11, 10490/102, 10784/19, 11424/302, 11778/ 321, 11353/000, 12387/ 000, 12395/000, 12387/000, 12957.

Archiv Ministerstva průmyslu a obchodu (AMPO), f. MZO, Právní, mezinárodní smlouvy, Brazílie

Archiv CIA

CIA, Current Intelligence Memorandum, The Situation and Outlook in Brazil, OCI, 2285/ 63, 15. 7. 1963, on-line: <http://www.foia.cia.gov/document/situation-and-outlook-brazil> [přístup 20. 5. 2016].

CIA Trend to the Left in Brazil, 5. 11. 1962, on-line: <http://www.foia.cia.gov/document/ciwr-trend-left-brazil> [přístup 20. 5. 2016].

Vydané dokumenty

Eugenio Vargas GARCIA (org), *Diplomacia brasileira e política externa – documentos históricos 1493-2008*, Brasília, Contraponto, Funag, 2008.

Průručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemích v Československu 1918–1985, Praha, Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1987.

Resenha Brasileira da Política Exterior

Projev ministra zahraničních věcí Azereda da Silveiry v národní televizi a rozhlasu, 28. března 1974, č. 1, 1974, str. 23.

Projev ministra zahraničních věcí Azereda da Silveiry před zahraničními výbory Sněmovny a Senátu, 19. června 1974, č. 1, 1974, str. 42-43.

Brasil-China: estabelecimento das relações diplomáticas no nível das embaixadas, in *RPEB*, č. 2, Brasília, Ministerstvo zahraničních věcí, 1974, str. 17-34

Brasil na XXIX. assembleia geral das Nações unidas, in *RPEB*, č. 2, 1974, str. 39-44.

Revista Brasileira da Política Exterior

Brasil-União Soviética, in *RBPI*, roč. III, číslo 11, 1960, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, str. 174.

Missão Especial ao Leste Europeu, in *RBPI*, roč. IV, číslo 15, září 1961, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, str. 114-115.

Brasil-Tcheco-eslováquia, in *RBPI*, roč. V, č. 18, IBRI Rio de Janeiro, červen 1962, 364-365.

Entrevista Coletiva à Imprensa concedida pelo Chanceler Vasco Leitão da Cunha, in *RBPI*, roč. VII, číslo 26, červen 1964, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, str. 322-333.

Documentos – Tratado militar Brasil-Estados unidos, in *RBPI*, roč. XXI, č. 81, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, 1978, str. 103-109.

A Política Externa Do Brasil - Conferência do Ministro Abreu Sodré na Escola Superior de Guerra (julho 88), in *RBPI*, roč. XXXI., č. 123, 1988, str. 19-93.

Diretrizes da Política Exterior Brasileira - Conferência do Ministro Ramiro Saraiva Guerreiro na Escola Superior de Guerra, in *RBPI*, roč. XXV, č. 97, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, 1982, str. 111-124.

Nevydané dokumenty

Josef OPATRŇY, Lucia MAJLÁTOVÁ, Matyáš PELANT, Michal ZOUREK, *Československo a Latinská Amerika*, Grant RM 07/02/11, Ministerstvo zahraničních věcí ČR, Praha 2013.

Literatura

MONOGRAFIE

Gustavo Henrique Marques BEZERRA, *Brasil-Cuba: Relações político-diplomáticas no contexto da guerra fria (1959-1986)*, Brasília, FUNAG, 2010.

Bohumír BROM, *Dokumenty z českých archivů k historii mezinárodních hospodářských vztahů v období studené války. Studie o pramenech*, Praha, Karolinum, 2002.

Georgia CAPRISTANO, *As cidades da Companhia Bata (1918-1940) e de Jan Antonin Bata (1940-1965) Relações entre a experiência internacional e a brasileira*, doktorská disertace, Institut architektury a urbanismu, Univerzita São Paulo.

Amado Luiz CERVO a Clodoaldo BUENO, *História da política exterior do Brasil*, Brasília, Editora UNB, 2008.

Jerry D'AVILA, *Hotel Trópico: Brazil and the Challenge of African Decolonization, 1950–1980*, Duke, 2010.

Alzira Alves DE ABREU, Sérgio LAMARÃO (org), *Personalidades da Política Externa Brasileira*, Brasília, FUNAG, 2007.

Petr DRULÁK, *Teorie Mezinárodních vztahů*, Praha, Portál, 2003.

Estatísticas do Século XX, Rio de Janeiro, Instituto brasileiro da geografia e estatística (IBGE), 2006, in <http://seculoxx.ibge.gov.br/images/seculoxx/seculoxx.pdf> [přístup 20. 5. 2016].

Albert FISHLOW, *Starting over: Brazil since 1985*, Washington, DC, Brookings Institution Press, 2011.

Zélia GATTAI, *Zimní zahrada*, Praha, Jiří Hladký, 2011.

Lincoln GORDON, *Brazil's Second Chance: En Route toward the First World*, Washington DC, Brookings Institution Press, 2001.

Adolf HOFFMEISTER, *Mrakodrapy v Pralese*, Praha, Československý spisovatel, 1964.

Hélio JAGUARIBE, *O Nacionalismo na Atualidade Brasileira*, Brasília, FUNAG, 2013.

Jan, KLÍMA, *Brazílie*, Praha, Libri, 2003.

Celso LAFER, *Brazilian International Identity and Foreign Policy: Past, Present, and Future*, Cambridge, Daedalus, 2000.

M. NOVÝ a kol., *Brazílie*, Praha, Institut zahraničního obchodu, Horizont, 1971.

Luciana Stegagno PICCHIOVÁ, *Dějiny brazilské literatury*, Praha, Torst, 2007.

Wayne SELCHER, *The Afro-Asian Dimension of Brazilian Foreign Policy, 1956-1968*, Florida, University of Florida, 1970

Wayne SELCHER, *Brazil's Multilateral Relations: Between First and Third Worlds*. Boulder, Colorado, Westview Press, 1978.

Wayne SELCHER (ed.), *Brazil in the International System: The Rise of a Middle Power*. Boulder, Colorado, Westview Press, 1981.

Thomas E. SKDIMORE a Peter H. SMITH, *Modern Latin America*, Oxford, Oxford University Press, 1997.

José Flávio SOMBRA SARAIVA; PANTOJA, S, *Angola e Brasil nas Rotas do Atlântico Sul*, Rio de Janeiro, Bertran, 1999.

Alfred STEPAN, *The Military in Politics – Changing Patterns in Brazil*, New Jersey, Princeton, Princeton University Press, 1971.

Pavel ŠTĚPÁNEK, *Afinidades históricas e culturais entre Brasil e a República Tcheca. Historické a kulturní vztahy mezi Brazílií a Českou republikou*. Brno, L. Marek, 2008.

ČLÁNKY A STUDIE

Oswaldo ARANHA, Relações diplomáticas com a União Soviética, in *RBPI*, roč. I, č. 2, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, 1958, str. 18-28.

Clóvis BRIGAGÃO, The Brazilian Arms Industry, in *Journal of International Affairs*, 40, 101-114.

Otávio Dias CARNEIRO, O comércio entre o Brasil e a Europa Oriental, in *RBPI*, roč. V., č. 18, červen 1962, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, 1962, str. 227- 239.

Mário GIBSON BARBOSA, Política Brasileira do Comercio Exterior, in *RBPI*, roč. XIII, č. 49, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, 1970, str. 63-70.

Stanley HILTON, The Argentine Factor in Twentieth-Century Brazilian Foreign Policy, in *Political Science Quarterly*, roč. 100, č.1, jaro 1985, str. 27-51.

Bořek HNÍZDO, Základní geopolitické teorie, Mezinárodní vztahy [Online], 29.4 (1994): 72-79. Web. 20 kvě. 2016.

John CHILD, Geopolitical Thinking in Latin America, *Latin American Research Review*. Austin, University of Texas Press, 1979, str. 89-11.

Vladislav KRÁTKÝ, *Vznik a vývoj koncernu: majetkový a finanční vývoj v letech 1918 – 1945*, Archiv Škoda, <http://www.evida.cz/mikota/skoda/koncern/koncern1.htm> [přístup 19. 6. 2013].

Jiří KOTALÍK, „Brazilská architektura“, in *Světová literatura VIII*, 1963- 15-34.

Antonio Carlos, LESSA, A diplomacia universalista do Brasil: a construção do Sistema contemporâneo de relações bilaterais, *RBPI*, v. 41, 1998, Edição Especial Comemorativa dos 40 Anos da RBPI, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, str. 29 – 41.

Günter LORENZ, Rozhovor s Guimarãesem Rosou, in João GUIMARÃES ROSA, *Dál – dál*

a dál, Praha, Torst, 2010, str. 109-170.

Luiz Alberto MONIZ BANDEIRA, Continuidade e mudança na política externa brasileira, in *RBPI*, roč. 29, č. 115-116, červenec-prosinec 1986, str. 91.

Paulo Leão de MOURA, Intercâmbio comercial entre o Brasil e a União Soviética, in *RBPI*, roč. 4, číslo 16, prosinec 1961, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, str. 23-35.

Vladimír NÁLEVKA, „El Consorcio de Bat'a en América Latina en la Segunda Guerra Mundial“, in: *Ibero-Americana Pragensia*, V, 1971, 183-192.

Jan NĚMEC, Matyáš PELANT, Brazílie, in Miloš Balabán, Antonín Rašek a kol, *Nezápadní aktéři světové bezpečnosti*, Praha, Nakladatelství Karolinum, 2009, str. 17-42.

Oliver ÓNODY, O convênio comercial Brasil-Alemanha Oriental e o problema germânico, in *RBPI*, roč. 5, číslo 17, březen 1962, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, str. 45-88

Oliver ÓNODY, Relações comerciais do Brasil com o bloco soviético, roč. 3, číslo 11, 1960, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, str. 38-74.

Josef OPATRNÝ, “Czechoslovak-Latin American Relations 1945–1989: The Broader Context”, in: *Central European Journal of International and Security Studies*, 7:3, 2013, 6–30.

Matyáš PELANT, „Role Brazílie v projektech regionální integrace“, in *Mezinárodní politika*, 09/2012, Praha, Ústav mezinárodních vztahů, 2012, str. 7-9.

Matyáš PELANT, “Czechoslovakia and Brasil 1945–1989; Diplomats, businessmen, spies and guerrilheiros”, in: *Central European Journal of International and Security Studies*, 7:3, 2013, 116–136.

Matyáš PELANT, Las actividades de la inteligencia checoslovaca en Brasil en la segunda mitad del siglo 20, Opatrný, J. (coord.), *Las Relaciones entre Europa Oriental y América Latina 1945-1989*, (=Ibero-Americana Pragensia, Supplementum 40), Praha, Vydavatelství Karolinum, 2015.

Rubens RICUPERÓ, O Brasil e o mundo no século XXI, in *RBPI*, roč. XXIX, č. 115, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, 1986, str. 5-20.

Wayne SELCHER, O brasil no Mundo, roč. XXVI, č. 101, Rio de Janeiro, Instituto Brasileiro das Relações Internacionais, 1983, str. 83-90

Pavel ŠTĚPÁNEK, „Candido Portinari (1902-1963) v Československu“, v *Brasil Plural I. kolokvium brazilských studií.*, Matyáš PELANT (ed.), Praha, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013.

Prokop TOMEK, Akce Manuel, v *SECURITAS IMPERII 9 Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu*, Praha, ÚDV, 2002, str. 329- 336.

Daniel ZIRKER, „Brazilian Foreign Policy and Subimperialism During the Political

Transition of the 1980s: A Review and Reapplication of Marini's Theory". *Latin American Perspectives*, sv. 21, č. 1 Brazil in Transition: Democratization, Privatization, and Working Class Resistance, 1994. str. 115-131.

Internetové zdroje

<http://www.itamaraty.gov.br/pt-BR/relacoes-bilaterais> : přehled bilaterálních vztahů Brazílie

http://dai-mre.serpro.gov.br/pesquisa_ato_bil : databáze bilaterálních smluv Itamaraty

http://www.funag.gov.br/pt_br/ : výzkumný ústav brazilského MZV

<http://mundorama.net/category/2-biblioteca/rbpi/> : Revista Brasileira da Política Internacional (1959-2015)

<http://www.itamaraty.gov.br/pt-BR/resenha-de-politica-exterior-do-brasil> Resenha da política Exterior Brasileira od roku 1995-2014.